

DİN SOSYOLOJİSİ VE GELİŞME SOSYOLOJİSİ

I

Henri DESROCHE^{*}
İzzet ER^{**}

"... Allah'a karşı gelip eserlerini savunanlar ile insanlığın gelişmesine mani eserlerine hücum edip görevleri icabı Allah'ı savunanlar arasında azgın bir mücadele vardır."

P. ENFANTIN

Lettre à Ressaygues, 13.01.1828

Burada takdim edilen düşünceler, henüz açıklanmış olup kısmen bir makale ve eserde yayınlanan konuların yeni bir düzenlemesidir¹. Bunların geleneksel din sosyolojisiyle ilişkileri, gelişme açısından ülkelerin şartlarına bağlı² Weberci problemler hakkında N.M. Hansen'in zekice fikirleriyle pekiştirilebilir³.

* Bu makale yazarın "*Sociologies Religieuses (Paris, PUF, 1968)*" adlı eserinin 150-174 sayfalarının tercümesidir.

** Doç. Dr., Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi

- 1 H.D. Religion et développement: le thème de leurs rapports réciproques et ses variations, A.S.R., 1961, 12, Yeniden ele alınmış şekli için H.D. Socialismes et sociologie religieuse, s. 338 vd.
- 2 Niles M. Hansen, The Protestant Ethic as a general precondition for economic development, Canadian Journal of Economics and Political Science, 29 Kasım 1963, 4, s. 462 vd.
- 3 Son zamanlarda şu kişiler tarafından takdim edilmiştir: J. Freund, La Sociologie de Max Weber, Paris, P.U.F. (Collection: "SUP-Le Sociologie"), s. 153 vd.; J.A. Prades, La Sociologie de la religion chez Max Weber, Paris-Louvan, 1966; R. Aron, Etapes..., Paris, Gallimard, 1967, s. 529 vd. Özellikle Weber'in açıklamasının doğru yorumu için bkz. Aron, a.g.e., 540-42 ve M.W., Ethique, Plon, s. 248-249.

Hansen'in esas iddiası gerçekten şudur: – Evvelce ekonomik büyüme konusunda büsbütün olumsuz bir mana taşınması muhtemel veya irrasyonel kabul edilip fonksiyonu küçümsemiş – dinî ve ideolojik değerler, bir çok durumlarda rasyonel bir ekonomik faaliyetin başlıca saikleri olarak kullanılabilmişlerdir⁴. Bu, kesin bir karşılık değilse de, en azından günden güne aydınlanan temel bir problemdir.

Durum yaklaşık olarak şöyle ifade edilebilir: Ekonomik kalkınma çabasının problemleri, şüphesiz maddî problemlerdir, bazıları buna materyalist problemler de diyecektir. Hayatta kalmak ve yaşamak, yaşamak için yemek, yemek için çalışmak, çalışmak için iş vasıtalarını elde etmek, çalışmanın ürünlerini piyasaya sürmek, satmak, tüketim vasıtalarının donanımı için olduğu kadar tüketim, pazarlama, kredi ve donatım gibi başlıca kooperatif çeşitlerini hemen farkedebilen kalkınma uzmanının her zaman yapageldiği bütün işlemler... Hatta dinî ve politik yönü olmayan, ancak gelişme bakımından canlanmanın gerekli işlemleri diye nitelendirilen muameleler ile dinî muhtevaları olan tüm işlemler... Gerçekleşmesi için insanların onay ve katılımını isteyen bu plânı uygulamak, tarihte günümüz şartlarında millî kaderleri etrafında aynı insanların istidat ve rollerini maddeten ve manen harekete geçirme gibi bir şey. Bu harekete geçirme, dikkate alınacak temel saikler olarak yine de kabul edilmeyebilir, bilinsin veya bilinmesin, kabul edilsin veya edilmesin tesirleri kendini gösterir, müsbet veya menfi olarak işin içine girerler. Şüphesiz Hansen'in farketdiği gibi:

"Ekonomik düşüncede, gelişmemiş ülkelerde dinî değerlerin önemini dikkate almamak veya mevcut müesseseleri köklü olarak değiştirme teşebbüslerindeki güçlükleri küçümsemek gibi bir eğilim vardır" (a.g.e., 473).

Onun bu husustaki genel değerlendirmeleri yine dikkate değerdir: "Dinî ve ideolojik motivasyon hangi sistemde olursa olsun, ekonomik gelişme için temel ve öncelikli şartlardan biridir."

Son zamanlarda kişiden kişiye değişen problemler söz konusudur⁵. Gelişme stratejileri genellikle ekonomik tekniğin iyimserliği üzerine oturtulmuştur. Ki bu iyimserlik, kompleks yapıya kavuşturulmuş bir bütünün boyutlarına çok az yer vermektedir. Aynı iyimserliği yayma konusundaki dikkat, bu strüktürel bileşimlerin kolaylıkla kabul edilmesi için gösterilen merakı hesaba katmamaktadır⁶. Bunun için mezkur bileşimler arasında dinî bileşim, rahatlıkla ihmal edilmekte veya zararlıdır diye dışlanmakta ve her iki durumda da dinî faktörler kalkınma plânlarında gözardı edilmektedir.

4 Hansen, a.g.e., s. 473.

5 J.A.T. Johnson'un a.g.e., s. 110-111 de bulunan "L'hypothèse Dieu manque autant de sérieux pour diriger une économie ou pour faire face à la surpopulation que dans le système de Laplace" daki problematiği gibi, meselâ bir sécularisation teorisinden (yine de teolojik) habersiz.

6 Bu yayma alma sistemi hakkında 12. dipnota bakınız.

A. ve J. Niehoff'un, 203 olayla ilgili olarak hazırladığı son araştırmasında tam bir isabetle yaptığı analizde ele alınan da bu gerçektir. Söz konusu araştırmalarında onlar, (sağlık, pedagoji, ziraat vs. ile ilgili) teknik bir mesaj ile onun özümlemesi (assimilation) veya dinî ve geleneksel bir çevrenin rolleri yahut inançlarından kaynaklanan kriz arasındaki – müsbet veya menfi –, yayma-alma sistemlerini açıkça ortaya çıkarmışlardır⁷. İddiaları Hansen'inkiyle hemen hemen aynıdır!

"Beşerî kültürün önemli bir bölümü, sosyo-ekonomik değişme sürecine kendiliğinden tesir eder. Bu, ancak aşadığıdaki şekilde olacaktır: Kültürel sistemin ayrı ayrı bütün kısımları (unsurları) karşılıklı ilişki içindedirler ve bir sektördeki değişme, potansiyel olarak diğer sektörleri etkileyebilir. Yalnız ekonomik avantajları sebebiyle alışılageldiği hayat biçiminden isteyerek vazgeçen insanlar yoktur. Bazı ekonomik şartlar önemli olabilir, fakat onlar, kültürün ekonomik olmayan tezahürleri arasında büyük bir kopukluk meydana getirirse, reddedilmeleri muhtemeldir.

Kültürün bazı tezahürleri, ekonomik değişmede diğerlerinden daha çok engelleme yapan bir unsur gibi değerlendirilmektedir. Bizim burada, – inançlar ve dinî uygulamalar – gibi nazar-ı dikkate aldığımız görüntü, belki modernleşmede gerçek bir uyarıcıdan daha çok, hakiki bir engel gibi düşünülmektedir. Bu, özellikle endüstrileşmemiş, fakat gelişmekte olan ülkelerdeki dinler için geçerlidir. "Rasyonel" laik görüş açısından bu genelleme, kısmen doğru olabilir. Modernleştirici değişme, bir kopukluk meydana getirirken din, sürekliliği ve geleneği korumaya çalışır. Fakat esas mesele, hiç kimsenin bu görünüm altında dünya dinlerini metodik olarak incelememiş olmasıdır. Ekonomik yönden insanlara avantaj sağlayan iktisadî bir değişikliğe sebep olan aktüel çabaların genel şartları içinde, hiç kimse o dinleri araştırmadı. Onun için gerçek engelleyici davet eden şey, inanıldığından daha da basit olabilir..." (a.g.e., s. 6).

Müteakip açıklama ve notların ifade ettiği de, bu perspektif dahilinde olan şeylerdir. Söz konusu gelişme tatbikatiyle ilişkileri kabul edilmiş olmaları hasebiyle de bu şeyler ilginçtir. Mezkur tatbikat, – dayanışmaya istinad eden gelişme tatbikati karşısında –, uzun zamandan beri dinî ideolojiler hakkındaki teorik incelemeleri tamamlayıcı niteliktedir; özet olarak mazeret beyan etmek, belki ihtiyatlı olmak için diyoruz ki, bu teorik araştırmanın sonu, Paul de Tarse'in ördüğü tenteler gibi, benzer sebeplerle karşılıklı ilişkileri ortaya koymaya varacak, üstelik iki taraflı çalışma, gelecekte Hylas ve Philonou's'un karşılıklı yeni bazı durumlara getirilişinin avantajlarına da sahip olacaktır.

7 A. ve J. Niehoff, The influence of religion on socio-economic development, International Development Review, 1966, 2, s. 6-11.

I. MODASI GEÇMİŞ MONİZM Mİ?

Din ve gelişme arasındaki ilişkiler söz konusu edildiğinde, daha çok iki monizmle karşı karşıya gelinir:

– Apolojetik (dini savunan) bir monizm, genel ifadesiyle bu monizmde din, açıkça değilse de, yine gelişmenin çok lehindedir, nedenli bir din varsa, öyle bir gelişme olacaktır.

– Polemik (dini artışma konusu yapan) bir monizm; bu monizmde, din açıkça değilse bile genel yapısı itibariyle gelişmeye elverişli değildir; gelişme oldukça din de azalacak, zayıflayacaktır.

Biraz önce zikredilen müşahedenin de gösterdiği gibi, söz konusu monizmlerin modası geçmiş olduğunu düşünmek cesaret işidir⁸. Zira gelişme karşısında çok ağır dinler olmuştur ve olacaktır. Bunlar, sosyal canlılığın diğer şekillerinin sabırsızlığı aşılamağa olduğu bir ortamda sabır öğretmektedirler. Öte yandan gelişmeye çok müsait dinler de vardır; Th. Münzer'in sosyal hayalleri hakkında Friedrich Engels, insanın dahi oluşunun erken doğması ve netice olarak erken doğum sebebiyle yaralanmış bir varlık olmasını engellemeyeceğine dair önsözleri tesbit edip ortaya koydu⁹.

Buna mukabil, eskiden olduğu gibi dini "halkın afyonu", yani "kuruntuya ihtiyaç duyulan bir durumu hayal etme" olarak itham etmek tek yanlı radikalizmle izah edilmemelidir. Mark-Engels'in klâsik eserinde sunulan dialektik dengelemelerden söz edilmese bile¹⁰, "dinî şuur, muhtevası ve halk içindeki kökleri ve onları aşma tarzı gibi problemler, günümüze kadar olanlardan büsbütün farklı bir tarzın ortaya konulmasını gerektirir"¹¹ şeklinde Taliatti'nin İncil'inde ifade edilmiş olan uyarı da gözardı edilmemelidir.

Bu, ayrımsal sosyolojinin ilk yaklaşımıdır Aşağıdaki kısa analiz giderek çerçevesini ortaya koyacaktır.

II. ÇOK YÖNLÜ KARŞILIKLI İLİŞKİLER

Sözü edilen bu tür ilişkilerin somut bir listesi aşağıdaki gibi düzenlenebi-

8 1. dipnota bakınız.

9 Paradoksal yeniden dirilmeyi ortaya çıkarabilen yaralanmalar. Fakat "başarısızlığa uğramış" mesihçiliklerin düşündüklerini analiz etmenin teferruatına girmek burada mümkün değildir. Bkz. R. Bastide, *Le messianisme raté, Le prochain et le lointain, Essai sur les rencontres des civilisations* (Paris, Cujas) kitabı içinde; H.D., *Le messianisme et la catégorie de l'échec, Cahiers Internationaux de Sociologie*, 10(35), Temmuz-Aralık 1963, s. 61-84; Festinger ve arkadaşları, *When Prophecy fails*, Minneapolis, 1955.

10 Bkz. H.D., *Marxisme et religions*, Paris, P.U.F., 1961. Aynı anlamda ve bazan aynı ifadelerle R. Garaudy, *Les marxistes et les chretiens, La Lettre* (Nisan, 1965) kitabı içinde s. 20 vd.; aynı yazar *De l'anathème au dialoue*, Paris, Plon, 1965.

11 Sözü edilen Togliatti'nin diğer metinleri için R. Garaudy'nin a.g.e., s. 118-119'a bakınız.

lır: Artı (+) veya eksi (-) işaretleri dının gelişmeye elverişli yahut elverişsiz olduğunu veya gelişmenin dine müsait olup olmadığını gösterir¹².

	Gelişme karşısında DİN	Din karşısında GELİŞME
1	+	+
2	-	-
3	+	-
4	-	+

1. Max Weber, Kalvinist ahlâk demek olan bu din formu ile kapitalist teşebbüsü ifade eden kalkınma formunu böylece karşılıklı müsbet bir etkileşim içine koymaya çalıştı. Başka bir muhtevaya sahip olan dinler ve gelişmeler arasında da karşılıklı benzer ilişkiler var mıdır? Problem V. Sosyoloji Kongresi'nde aşağı yukarı böyle ortaya konmuştu¹³. N.M. Hansen (a.g.e.) başka başka kaynaklardan yaptığı iktibaslarla o konuda bizi düşündürmeye çalışır.

2. Karşılıklı olarak, dine elverişli olmayan bir gelişmeye gayr-i müsait bir din. Böylece bir durum Fransız Québec'inin şartlarına hemen hemen uygundur! Orada, gerçekten, temel sosyolojik ve kültürel dayanaklarını yıkan endüstriyel ve medenî bir gelişmeye müsait olmayan kırsal kilise katolikliği hüküm sürerdi. Bugün için durum tartışılmaktadır¹⁴.

3. Genel sonuçları itibariyle kendisine elverişsiz bir gelişmeye müsait bir din. Din gelişmenin anası; J. Wesley'in üzüldüğü gibi anne çocuğu tarafından boğulup öldürülmektedir¹⁵.

12 Daha mikro-sosyolojik bir hazırlık, ama bu kafesin daha çok hizmet verebilmesi için, A.H. Niehoff ve J.C. Anderson, Positive, Negative and Neutral factors, The Process of cross cultural innovation, International Development Review, 1964, 2, s. 5-12 deki enteresan tekliflere başvurulabilir. Bu teklifler daha yukarıda hatırlatılmış yayma-alma sisteminde yazılmıştır. Makalenin terminolojisi dahilinde bu sistem şöyledir:

13 Bkz. Le symposium: Religion et développement, A.S.R., 15, s. 5-111. Aynı şekilde bkz J. Seguy, Sectes chrétiennes et développement, A.S.R., 13, s. 5-15.

14 Meselâ Parti pris'nin özel sayısındaki "Pour une laïcisation véritable", 2, 8, Nisan 1965 ve "Les classes sociales au Canada français, pass, Recherches sociographiques, 1965, VI, 1.

15 "Din, zaruri olarak üretimde etkili olmaya, tüketimde azla yetinmeye ve ancak böylece sebeplerle gerçekten zengin olunabileceğine insanları yönelmelidir. Fakat zenginlik arttıkça tüm şekilleri içinde dünya sevgisi de artıyor. O kadar ki, dinin şekli kalıyor, ruhu gizlice zayıflıyor.."

4. Dine müsait gelişmeye uygun olmayan din. (Bir zamanların gelişmiş dünyası) eski dünyadan yeni dünyaya kaçışla sık sık göç yapıldı. Pek çok dinî göçlerin açıkça ortaya koyduğu gibi bu kaçış, "çöldeki kadının" kaçışının anlaşıl-mayan işaretlerini taşır, ona benzer. Bu gelişmiş yeni dünya, bir çeşit dindârlık için tercih edilen ülkeymiş gibi, zahirde gittikçe artan dinî istatistik eğrilerinin paradoksunu sunar¹⁶.

III- BİR TAKIM KÜLTÜREL UNSURLARIN EHEMMİYETİ VE ÖNCELİĞİ

Az gelişmiş, daha açıkçası önce siyasî sonra ekonomik bağımsızlığına ka-
vuşmuş genç milletlerin doğuşunun bu günkü şartlarında meşhur bir takım kül-
türel unsurlar bilhassa önem kazanır. Bu vazgeçilmez kültürel unsurlar takımı
millet olma şuuru, eğitim, dil ve dindir.

Batı din sosyolojisinin sosyografik anketleri, sosyo-meslekî statülerin fark-
lılığından ileri gelen sosyal farklılaşma göstergeleriyle dinî faktör arasında
karşılıklı ilişki kurmak için çaba gösterirler. Buna mukabil bazı batılı araştırmacı-
lar, ailevî, mahallî veya millî hadiseleri etkileyen tarihî faktörlerin önemli olduğu-
nu ve böylesi bir korelasyonun izafiliğini hâlâ belirtmektedirler.

Genç milletlerin gelişmesinde millî hadiseler esastır ve bağımsızlık hadise-
lerinde din belirleyici bir faktör olarak rol oynar. Bağımsızlık açısından meseleye
bakıldığında, eğer millet, kendini, bütünüyle hakim sınıf rolünü oynayan başka
bir millet tarafından hükmedilen bir sınıf olarak telakki ederse, o takdirde din
daha da belirleyici olur...

.... İki sınıf-iki millet¹⁷ ayrı dilleri konuşuyorlarsa ve özellikle bu iki sınıf-
millet arasında yaygın dinler söz konusu dillerin farklılığıyla uzaktan yakından
ilişkili ise, din yine oldukça etkili ve belirleyici olacaktır. F.R. Mehden¹⁸ üç gü-
ney-doğu Asya ülkesini inceleyerek bu tür unsurlar takımının önemini ortaya
koydu... Bu durum, yani dinî-millî hareket hipotezine imkân sağlayan Birmanya,
Endonezya ve Filipinlerle ilgili eserde ele alınan konular şöyle bir teşhise yer ve-
rir: "Bir dinin birleştirici gücü millî hareketler üzerinde büyük tesir icra eder.
Müşterek dil, kültür, tarih ve toprak gibi kaynaştırıcı başka hiç bir faktörün bu-
lunmadığı ülkelerde, katalizör bir unsur olarak böyle bir inancın varlığı bilhassa
belirleyici olmuştur... Mağlup milletlerin mensupları arasında kaynaştırıcı, bü-
tünleştirici yegâne faktör dindir; idare edenler ve edilenler arasında bir sınır çiz-

16 Tabii olarak, W. Herbero'nun klâsik eseri Protestant, catholique, juif ve H.D.'un Amérique religieuse ou religion de l'américanité? adlı R.H.Ph.R., No. 4, 1960 (Strasbourg) daki makalesi-
ne bakınız.

17 Bu millet-sınıf anlayışı Henri Lefebvre tarafından ortaya atılmıştır.

18 F.R. Mehden, Religion and Nationalism in South East Asia: Burma, Indonesia, the Philippi-
nes, Madison, 1963.

gisi oluşturur. Bunu yapmakla da din, milliyetçilik için teheyycü bir temel, politikacıların ihtirasları için ise, bir dayanak noktası oluşturur (s. 10). Yazara göre, Birmanya'da İngiliz işgalcilerin dinine karşı Budizm, Endonezya'da Hollanda'lı işgalcilerin dinine karşı İslâm tarafından aynı rol oynanmıştır. Daha ilginç durumda olan işgalci ile işgal edilenin müştereken mensup oldukları bir dinin, katolikliğin hüküm sürdüğü Filipinler'e gelince; bu ülkede, gerek Roma katolikliğinin filipinleştirilmesi, gerek kiliseye karşı millileştirilmiş katolik ayaklanmasının doğuşuyla din ikiye bölünmeye ve işgale uğrayanın katolikliğini diğerinkinden ayırmaya yönelmiştir²⁴⁻²⁵.

Bütün bunlardan, sosyolojik olarak belirli bir dini karakterize etmek, o dinin tabiatını konu alan bir araştırmadan elde edilen bilgilerle değil, ancak sebep olduğu mezkur tansiyonun kutuplarından birinde veya öbüründe kendisini nasıl gösterdiğini ele almakla mümkün olabileceği sonucu çıkıyor. Nitekim burada kültürel bakımdan istiklâlini elde etmek için bir millî kimlik vasıtası olarak kabul edilen aynı din, başka yerde, – proleter milletlerde¹⁹ –, politik yabancılaşma ve kültürel kölelik vasıtası olarak telakki edilmiş olacaktır.

IV- MUHTEMEL BİR BÖLÜNME

Yukardaki anlamda, çağdaş ökümenolojinin (bütün hristiyanları birleştirmeye çalışanların meydana getirdiği çeşitli alanlardaki eserlerin) irenizminin içine nüfuz eden, belki onu tehdit eden bir bölünmeden söz edilebilir. Demografılar, istatistikçiler ve ekonomistler, nüfus itibariyle azınlıkta olmasına rağmen, ekonomik bakımdan üstün bir medeniyet ile demografik yönden ekseriyeti teşkil etmesine mukabil ekonomik bakımdan mağlup bir medeniyet veya medeniyetler arasında gittikçe artan ve açılan mesafeyi göstermeye ve ifşa etmeye gayret ederler. Halbuki, mağlup medeniyetlerin dinleri hristiyanlığın dışındaki dinler olmasına rağmen, genel olarak bizzat hristiyanlık üstün medeniyete sahip ülkelerin dinidir. Bundan dolayı bu ülkeler için yabancılara dinî kimliklerini ispat etmek ve ettirmek, kendilerine "millî proleterler" nazarıyla bakan milletlerarası işbölümü anlayışını protesto etmekle aynı şeydir. XVI. asır reformunda, hristiyanlıktan kaynaklanan protestanlık nasıl batılı bir takım milliyetçi akımları kuvvetlendirebilmişse, burada hristiyanlıktan kaynaklanmayan protestanlık gibi bir şey de, batı dışında yeni milliyetçi akımları güçlendirmiştir²⁰. Onun için batı dışındaki

19 P. Moussa'nın kitabının adına göre.

20 Milliyetçilikle din arasındaki ilişkilerin tezahürleri Van Der Mehden tarafından sonuna dek kullanılmıştır. Aynı anda iki devletin (Hindistan ve Pakistan) doğmasına vesile olan iki hakim dinin bulunduğu Hind'deki gibi başka durumlar da vardır ki, orada dinî cemaat, milliyetçilik benzeri veya "melez" bir milliyetçilikten başka bir şey olmayan bir "cemaatleşme" nin doğmasına sebep oldu. Bu hadise L. Dumont tarafından etraflıca incelendi. Homo hierarchicus (Paris, Gallimard, 1966) un sonuna eklenen D bölümü: Nationalisme et "Communalisme", s. 376-395.

ülkelerde bu genç milliyetçi akımlar sosyalist olurken veya sosyalistleşmekte iken, din ile sosyalizm arasındaki ilişkiler de, yukardaki oluşuma benzer bir biçimde batılı tecrübelerin özellikle 19. asırda ortaya koydukları sosyalizm-din ilişkilerine ters, genellikle zıt terimler içine yerleştirilmiştir²¹.

V- AYNI DİNDE PLURALİZASYONUN LÜZUMU

Gelişmenin yukarda sıralanan genel şartları içinde hıristiyanlığın tek blok olarak düşünüldüğü sonucu çıkarılmamalıdır. Sözü edilen genel şartları etkileyen yönelişler bizzat hıristiyanlığın kendi bünyesinde bulunmaktadır.

Bazı ülkeler bir mezhep esasına göre bölünmüş olabilirler. Sosyal parçalanmanın aşağı yukarı lisanî ve dinî farklılıklara dayandığı Fransız Kanadası'nda durum böyledir (İngilizce konuşan protestanlar üst tabakada, fransızca konuşan katolikler alt tabakada toplanmıştır). Bir türlü birbiriyle kaynaşmayan bu karışım, işi şu veya bu şekilde millî bir bölünmeye kadar vardırır.

Bununla birlikte bölünme (yahut gruplaşma) aynı mezhep içinde de olabilir. Güney Amerika'nın bazı ülkelerinde durumun katoliklik lehine değilse bile, katolikler adına kaydedilmeye çalışıldığı anlaşılabilir.

Bu ülkelerden birinde bir araştırma ve çok sayıdaki mülâkât bizi meselâ katolikliği dörde ayırmaya götürür:

1- Müessesese, geniş topraklara sahip, bütünleştirici ve aristokratik bir yapıya sahip katoliklik;

2- Topraksız köylü erkeklerle, ziraatla meşgul seyyar, bozguncu, yaşlı ve okur-yazar olmayan köylü kadınlar topluluğu içinde görülen ahirete yönelik bir katoliklik. Francisco Juliao'nun köylüsünün A.B.C.'si o konuda dikkate değer bir örnek oluşturur²².

3- İctimâî hıristiyan kaynakları ve ilkeleriyle damgalanmış sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel reform alanlarında tamamen müdahaleci, bilgili, aydın bir dinî hiyerarşiden doğan sosyal katoliklik.

4- Hıristiyanlarla hıristiyan olmayanların beraberce, müştereken faaliyette bulunmalarını sağlayacak kilise ve toplum reformlarının aynı anda gerçekleştirilmesini ümit eden, protestocu ve hiyerarşiden uzak bir katoliklik²³.

21 P. Stibbe, Développement et socialisme (Paris Présence Africaine, 1963, s. 408) de Sosyalizmin Afrikadaki yönleri ile ilgili olarak Aralık 1962'de Dakar'da yapılan kolekyumda bu hadiseye işaret etmişti.

22 H.D. un A.İ.S.C. (15 Ocak-Haziran 1964, s. 30) da yayınlanmış Aléas d'un cooperatisme sud-américain isimli geniş özetine bakınız.

23 Pek çok araştırma bugün bu dört kısım tipoloji üzerinde durmaktadır. Böylesi farklı tipler tabii olarak karma çözümlere yer verebilirler... Günümüzde bir "gelişme pastoralı" hakkındaki araştırmalara hakim olan 3, 4 karması da böyle.

Eklesyolojik (kilise ile ilgili bilimler) açısından bakıldığında, birbirinden farklı bu katolikliklerin şüphesiz aynı katolikliğe bağlı oldukları görülür. Fakat sosyolojik açıdan bakıldığında, gerçek ve üstesinden gelinemeyen bir gerilim, sözü edilen farklı katolik tabakalarını karşı karşıya getirir ve buna paralel olarak tabakalar arasındaki ilişkileri gerginleştirir; diğer manevî ve ideolojik topluluklarda benzer bir takım katolik tabakalar da şöyle kökleşir: Belirli bir gerilim noktasından hareketle aynı hiyerarşik kademenin tabakalarını dikey olarak birleştiren bağlar, farklı iki hiyerarşik yapıdaki aynı seviyenin bilhassa tamamen protestocu bir seviyedeki tabakalarını birleştiren yatay bağlar vasıtasıyla dengelenmeye çalışılır²⁴. Günümüz ökümenizmindeki böylesi çapraşıklaşma hafife alınmamalıdır.

(Devamı var.)

24 Maurice Montuclard, sosyabilite şekillerin transferinden bahsederek aynı analizi yapar ve *L'épisode démocratique chrétien (Conscience religieuse et démocratie, Paris, Seuil, 1965, s. 205)* adlı incelemesinde de aynı neticeye varır.